

КРЕДИТИРАЊЕ ВО ЗЕМЈОДЕЛСТВОТО – СОСТОЈБИ И ПЕРСПЕКТИВИ

Финансиски поддржано од Тинк Тенк Фондот од Будимпешта, Унгарија.

Скопје, 2013

АПСТРАКТ

Целта на ова истражување е преку краток осврт на кредитирањето на земјоделството во Република Македонија да се утврдат состојбите и проблемите со кои овој процес се соочува, а кои влијаат на ограничување на кредитирањето на целната група.

Од овој проект ќе произлезат одредени препораки за тоа како тие недостатоци да се отстранат што во крајна линија ќе влијае на зголемување на квалитетот и квантитетот на кредитните активности на банките насочени кон земјоделците.

Истражувањето е плод на соработка на две невладини организации: Федерација на фармерите на Република Македонија (ФФРМ) и Центарот за економски анализи (ЦЕА) кои овозможувајќи дијалог помеѓу финансиските институции и земјоделците има за цел да ги приближи нивните ставови заради взаемна корист.

Клучни термини: кредитирање, земјоделство, проблеми во кредитирањето, финансиски институции, земјоделство, препораки.

КРАТЕНКИ

АПРЗ	Агенција за поттикнување на развојот на земјоделството
АФПЗРР	Агенција за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој
БДП	Бруто домашен производ
ДЗС	Државен завод за статистика на Република Македонија
ЗКДФ	Земјоделски кредитен дисконтен фонд
ИПАРД	Инструмент за претпристапна помош за рурален развој
МБПР	Македонската банка за поддршка на развојот
МЗШВ	Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство
МСП	Мали и средни претпријатија
НБРМ	Народната банка на Република Македонија
ФИУ	Финансиски институции-учеснички
ФФРМ	Федерација на фармери на Република Македонија
ЦЕА	Центар за економски анализи

СОДРЖИНА

Кратенки	3
ВОВЕД	5
МЕТОДОЛОГИЈА	6
ЗЕМЈОДЕЛСТВОТО КАКО СПЕЦИФИЧЕН СЕКТОР ЗА КРЕДИТИРАЊЕ	7
РАЗМИСЛУВАЊАТА НА ЗЕМЈОДЕЛЦИТЕ	12
РАЗМИСЛУВАЊАТА НА ФИНАНСИСКИТЕ ИНСТИТУЦИИ	20
ЗАКЛУЧОК	24
ПРЕПОРАКИ	25
АНЕКСИ	30

ВОВЕД

Општо познат факт е дека земјоделството има големо значење за стопанството на Република Македонија. Тоа учествува со приближно 10% во формирањето на БДП на земјата, опфаќа 19% од активно вработеното население¹ и придонесува со 9% во вкупниот девизен прилив од извоз на стоки.² Како генератор на пораст на доходот и вработеноста, земјоделството има потреба од постојан прилив на финансиски средства за поттикнување на производството. Тој прилив на средства се реализира на две нивоа: државно – преку програмата за финансиска поддршка на земјоделството и руралниот развој и комерцијално – преку кредитирањето.

Двете форми на финансирање се комплементарни, така што нивното паралелно успешно функционирање е од огромно значење за подем на земјоделството. Сепак, тие не функционираат во идеално окружување, односно при нивното имплементирање се соочуваат со низа проблеми и пречки. Од таа причина овој проект како главна цел ја постави анализата и препораките за унапредување на комерцијалната форма на финансирање на земјоделците, т.е. кредитирањето. Воедно, ова истражување е реализирано како еден редок пример на заедничка соработка помеѓу две невладини организации: Центарот за економски анализи (ЦЕА) и Федерацијата на фармери на Република Македонија (ФФРМ).

ЦЕА е истражувачки центар составен од економисти кои делат заедничка визија за Република Македонија како нова европска економија во подем, интегрирана со регионалните и светските пазари. ЦЕА е основана во март 2003 година. Главната мисија на ЦЕА е постојано да ги истражува економските случувања и јавната политика во Република Македонија и да понуди препораки, предлози и мерки на владините и невладините институции.³

ФФРМ е доброволно, непартиско, невладино, непрофитно здружение на граѓани кое работи во поддршка на сите фармери и на земјоделскиот сектор во Македонија. Федерацијата има за цел да ги унапредува и заштитува економските, социјалните и културните интереси на индивидуалните фармери и земјоделските групи/здруженија, а специфични цели на ФФРМ се да: ги промовира и застапува членовите, обезбеди поврзаност со владата и меѓународните организации за нивните дискусии со македонските земјоделци, да воспостави и развие форум за земјоделците и земјоделските групи и здруженија да дискутираат за економски, политички, структурни и стратегиски како и

¹ Државен завод за статистика на Република Македонија (ДЗС)

² Народна банка на Република Македонија (НБРМ)

³ Интернет страница на ЦЕА: <http://www.cea.org.mk/html/trackrecord.html>

поврзани со рурален развој и заштита на животната средина прашања важни за земјоделскиот сектор во Македонија.⁴

МЕТОДОЛОГИЈА

Ова истражување се реализираше во периодот ноември 2012 – февруари 2013 година и се состои од три фази: средби и разговори со земјоделците, средби и разговори со финансиските институции и заедничка средба на засегнатите страни со презентација на резултатите.

За потребите на **првата фаза** беа организирани три работилници со фармери (во Кочани, Битола и Гостивар) со цел изворно да се добијат што поцелосни информации и податоци за начинот на реализација на кредитите за земјоделството како и проблемите со кои се соочуваат земјоделците на терен при аплицирањето за овие кредити кај банките. На овие работилници учествуваа 100-тина земјоделци при што се користеше квалитативниот метод – фокус група и теренско истражување со пополнување на прашалник. Прашалникот беше составен од 11 прашања со кои беа собрани информации во врска со степенот на информираност на земјоделците за постоењето на поволни кредити за нив, проблемите со кои се соочуваат и предлози и насоки за подобрување на условите за кредитирање.

Во **втората фаза** беа реализирани средби со 5 финансиски институции (4 банки и 1 штедилница) на кои тие ги презентираа своите видувања и искуства во однос на нивните кредитни аранжмани насочени кон земјоделството, ризиците со кои се соочуваат, како и одредени препораки за земјоделците кои треба да ги следат при аплицирање за кредит.

Третата и финална фаза има за цел да ги седне засегнатите страни на заедничка маса и преку презентација на резултатите од ова истражување да ги приближи нивните ставови со цел унапредување на кредитирањето на земјоделството кое ќе биде на заедничко задоволство и на земјоделците и на финансиските институции.

⁴ Интернет страница на ФФРМ: <http://ffirm.org.mk>

ЗЕМЈОДЕЛСТВОТО КАКО СПЕЦИФИЧЕН СЕКТОР ЗА КРЕДИТИРАЊЕ

Високиот ризик како ограничувачки фактор за кредитирање во земјоделството

Секоја проценка на кредитно барање за инвестиции во агроиндустрискиот комплекс најчесто се заснова на одредени претпоставки за техничките и производствените параметри, идната побарувачка и цени на производите, цената и достапноста на влезните суровини и управувачките вештини на кредитобарателот. Несигурноста за идното движење на овие параметри во еден подолг временски период како и влијанието врз остварливоста и профитабилноста на проектот врз одредени екстерни варијабли ја отежнува кредитната анализа. Оценката на ризикот е исклучително важна од аспект на поставување на горната граница на задолжување и дефинирање на другите услови на кредитот. Агроиндустрискиот комплекс е обременет со низа специфични ризици поради што кредитните службенци во финансиските институции задолжени за проценка на овие кредитни барања имаат за нијанса понеблагодарна задача во споредба со нивните колеги кои вршат проценка на кредитни барања во другите сектори од стопанството. Овие специфични ризици можат да бидат производствени, пазарни, правни, институционални, ризици на човечкиот фактор, технички, финансиски, макроекономски и политички.

- **Производствени ризици** се неконтролирани настани (екстремни температури, суши, поплави, напад на штетници, болести, слаба диверзификација) кои предизвикуваат нестабилност на производството и приносите.
- **Пазарни ризици** настануваат како резултат на нестабилност на цените на влезните суровини и финалните производи, прелевање на доходот од агроиндустрискиот комплекс во трговските дејности, промени во односите на надворешнотрговската размена и факторите кои влијаат врз достава на производот на пазарите (транспорт и складирање), односно неговиот квантитет.
- **Правни и институционални ризици** - произлегуваат од промените на политиките и регулативите кои влијаат врз земјоделството и агроиндустриската.
- **Ризици на човечкиот фактор** кои се најнепредвидливи затоа што произлегуваат од субјективноста во однесувањето, ниското ниво на доход и лошо поставениот систем на управување со факторот труд. Тие можат да бидат: *неисполнување на договорните обврски* од и кон финансиската институција; *ризик од болест, повреда или смрт* на кредитокорисникот и *морален hazard* кој подразбира постоење на асиметрични информации што ги поседува само кредитобарателот кој не е заинтересиран истите да ги сподели со кредиторот.

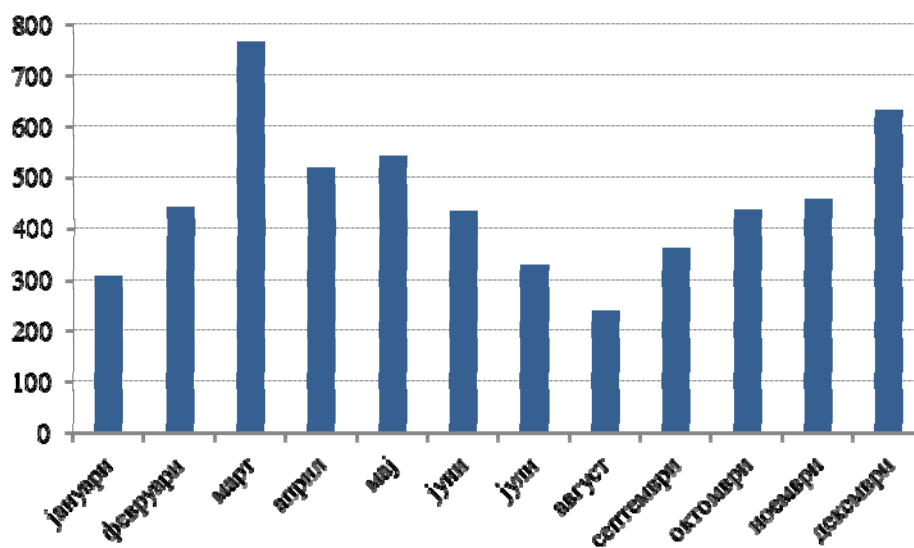
- **Технички ризици (ризичи на средствата)** кои вклучуваат можност од кражба, пожар, оштетувања на насадите, опремата и објектите или смрт на добитокот.
- **Финансиски ризици** кои ги зголемуваат трошоците на задолжување, го намалуваат расположливиот капитал, ја намалуваат способноста за навремено задоволување на потребите од готовина и способноста за задржување и зголемување на основниот капитал. Најкарактеристични финансиски ризици се: *ризик од промена на каматната стапка; ризик од вложување на готовинскиот тек и повисоки трансакциски трошоци.*
- **Макроекономски и политички ризици** кои настануваат како резултат на општата ситуација во државата (инфлација, девизен курс, политичка нестабилност), но и поради политичката и социјална чувствителност на земјоделството во кое државните интервенции во однос на цените и пазарите се многу чести.

Како илустрација за повисоката ризичност за кредитирање во земјоделството ќе ги наведеме податоците од Народната банка на Република Македонија (НБРМ) според кои, учеството на кредитокорисници класифицирани во највисокоризичните Г и Д ризични категории во вкупната кредитна изложеност во земјоделството на 31.12.2011 г. изнесувало 18,9%, наспроти истиот тој показател на ниво на корпоративно кредитирање кој изнесувал 8,7%.

Кратка анализа на кредитирањето во земјоделството во Македонија

Кредитот како финансиски инструмент е еден од основните алатки за витален развој на земјоделството и има пресудна улога при основањето на профитабилни производствени единици и водење на нивните деловни активности. Кредитирањето овозможува дополнителна акумулација на капитал потребен за вложување во окрупнување на земјоделските поседи, набавка на нова опрема и механизација, модернизација на производството и зголемување на продуктивноста. Тоа ја потенцира зависноста на развојот на конкурентската способност на земјоделството од кредитната политика на банките и другите финансиски институции. Кредитната поддршка од финансиските институции како извор на финансирање ги опфаќа краткорочните кредити, со рокови на отплата до една година кои служат за финансирање на потребите од обртни средства (семе, ѓубриво, нафта, пестициди, добиточна храна итн.) и долгорочните кредити кои се одобруваат со рокови за враќање подолги од една година и се наменети за финансирање на инвестициски проекти (производствени објекти, земјоделско земјиште, хидромелиоративни системи), подигање на долгогодишни насади, набавка на основни стада, набавка на опрема и механизација за финализација на земјоделското производство, воведување на нови производствени линии со извозна содржина за подобрување на конкурентноста на надворешниот пазар и други набавки на трајни обртни средства.

Комерцијалното финансирање на земјоделството во Македонија се одвива преку деловните банки и штедилници кои обезбедуваат средства за кредитирање во рамките на своите продукти, но и од странски донаторски кредитни линии кои тие ги администрираат. Соодветно на природата на функционирање на банкарскиот сектор, тие се многу повеќе ориентирани кон градските подрачја каде што има поголема концентрација на потенцијални клиенти и дејности со поголема профитна стапка (услуги, трговија, тешка индустрија), отколку кон селските подрачја кои се претежно ориентирани кон земјоделство. Кредитирањето во овој сектор пак е најчесто насочено кон поголемите фарми така што извесен број на помали индивидуални земјоделски производители имаат ограничен пристап до кредити. Тешкотиите во финансирањето на овие лица е најчесто резултат на немање сопственост врз средствата кои потенцијално можат да се земат како обезбедување (куќа, земја и други објекти), а таму каде што постои сопственост врз средствата (механизација, основни стада) најчесто не постои расположение за нивно давање како колатерал од причина што тие се сметаат за клучни во нивната егзистенција. Друг ограничувачки фактор за кредитирање на земјоделството е што кредитните истории на кредитобарателите не се тековни и не нудат адекватни информации што доведува до нивна асиметричност и ја отежнува изработката на квалитетна кредитна анализа. Ако кон ова се додадат потешкотиите од правен карактер кои придонесуваат за бавно впаричување на обезбедувањето во случај на ненавремена отплата, може да се каже дека за банките во овој момент кредитирањето на земјоделството е високоризично и нископрофитабилно. Инвестициите во земјоделското производство се сезонски што во основа ја наметнува потребата од сезонски пристап во одобрувањето на кредити (*графикон 1*). Тоа подразбира обезбедување на поголем обем на ликвидни средства за кредитирање од страна на финансиските институции во сезона (март и декември) и релаксирање на ликвидноста вон сезона (јули и август).

Графикон 1: Број на поднесени барања за кредит од ЗКДФ кредитната линија за периодот 2004-2012 година, по месеци

Според податоците на НБРМ, вкупната кредитна изложеност во секторот земјоделство, шумарство и водостопанство на 31.12.2011 година изнесувала 4.475 милиони денари или 3,1% од вкупните кредити одобрени на претпријатијата. Иако ова ниво на кредитна активност сè уште не во склад со учеството на овој сектор во бруто додадената вредност на стопанството (9,7% во истата година), сепак евидентно е зголемувањето во однос на 2002 година кога тоа изнесувало скромни 2,3%.

Кредитни линии за поддршка на земјоделството од Македонската банка за поддршка на развојот

Земјоделски кредитен дисконтен фонд (ЗКДФ)

ЗКДФ кредитната линија е специјализирана кредитна линија насочена кон обезбедување на континуирано учество на финансискиот сектор во кредитирањето на агроиндустрискиот комплекс преку создавање на модел за кредитно рефинансирање; обезбедување на понуда на поволни кредити наменети за индивидуалните земјоделски производители и агроиндустријата; интегрирање на македонските земјоделци во финансискиот сектор и развивање на кредитни производи прифатливи за земјоделските и руралните домаќинства и кредитирање на МСП од агробизнисот.

Целна група на ЗКДФ се: физички или правни лица - носители на земјоделски стопанства, правни лица кои вршат примарно земјоделско производство, преработка или извоз на земјоделски производи и физички или правни лица кои имаат потпишано договор за финансиска поддршка од ИПАРД програмата. Се финансира набавка на основни и обртни средства во рамките на 3 кредитни категории и тоа:

- примарно земјоделско производство со лимит до 100.000 евра;
- преработка на земјоделски производи со лимит до 300.000 евра и
- извоз на примарни земјоделски производи и нивни преработки со лимит до 300.000 евра.

Од формирањето па заклучно со 2012 г. преку овој Фонд се поддржани 5.501 производител во вкупна вредност од 67 милиони евра, од кои 37,2 милиони евра се одобрени во примарното земјоделско производство, 25,7 милиони евра во преработката на земјоделски производи и 4,1 милиони евра за поддршка на извозот на земјоделски производи. Секторската анализа на одобрените кредити е претставена на *графикон 2*.

Графикон 2: Секторска анализа на одобрени кредити од ЗКДФ кредитната линија

Кредитирањето на целната група се врши преку селектирани финансиски институции-учеснички (ФИУ), односно 10 банки и 2 штедилници, а кредитната активност претставува кофинансирање на кредитите кон крајните кредитокорисници во сооднос: 80% средства од Фондот и 20% средства од ФИУ. Кредитниот ризик е целосно на товар на вторите, без никакви фискални импликации врз буџетот на РМ. На тој начин е зајакната сериозноста во кредитирањето и мотивот на ФИУ да инсистираат на навремена отплата на достасаните обврски.

Каматните стапки за крајните кредитокорисници изнесуваат 4% годишно за првата категорија и 5% годишно за втората и третата категорија преку деловните банки и 6% и 6,5% годишно соодветно, преку штедилниците. Другите кредитни услови (рок на отплата, грејс период, обезбедување, надомест за обработка на кредитно барање) ги утврдува секоја ФИУ поединечно, согласно сопствената кредитна политика и во зависност од видот, намената и износот на кредитот.

Кредитна линија за производство, преработка и извоз на земјоделски производи

Цел на кредитната линија за производство, преработка и извоз на земјоделски производи е подобрување и развој на производните способности кај микро, малите и средните претпријатија чија основна дејност е производство, преработка на земјоделски производи или извоз на земјоделски производи и нивни преработки. Со тоа би се подобрил капацитетот на микро, малите и средните претпријатија за настап на домашниот

и странските пазари и би се зголемиле инвестициите, вработеноста и конкурентноста во Република Македонија.

Целна група претставуваат сите микро, мали и средни претпријатија (согласно Законот за контрола на државната помош) кои вршат производство, преработка или извоз на земјоделски производи и за тоа се регистрирани во соодветните регистри при Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство (МЗШВ).

Со оваа кредитна линија се финансира набавка на основни и обртни средства во рамките на 3 кредитни производи и тоа:

- примарно земјоделско производство со лимит до 300.000 евра;
- преработка на земјоделски производи со лимит до 300.000 евра (за откуп на грозје, пченица, овошје и зеленчук до 500.000 евра) и
- извоз на примарни земјоделски производи и нивни преработки со лимит до 300.000 евра.

Оваа кредитна линија е со најповолна каматна стапка на македонскиот пазар на капитал од само 3% годишно, а роковите на враќање се до 60 месеци со вклучен грејс период до 12 месеци (за основни средства) и до 18 месеци со вклучен грејс период до 3 месеци (за обртни средства).

Од септември 2012 година, кога оваа кредитна линија активно започна да функционира, до денес се одобрили кредити во вредност од 3,6 милиони евра, што е скоро 34% од предвидените средства.

РАЗМИСЛУВАЊАТА НА ЗЕМЈОДЕЛЦИТЕ

Основна цел на првата фаза од ова истражување беше да даде целосна слика за тоа како размислуваат земјоделците во поглед на кредитирањето.

Информираност и потреба за кредитни линии во земјоделството

Одговорите на прашањето број 1: „За кои кредити што се даваат во земјоделството имате информации?“ се претставени во *графикон 3*. Генерално, информираноста на земјоделците за достапноста на кредитите е многу ниска. Точно **51%** од земјоделците одговориле дека немаат информации/не знаат за постоење на кредитни линии за земјоделците, а 15 % (6 фармери) ја навеле ЗКДФ како кредитна линија за која имаат информации.

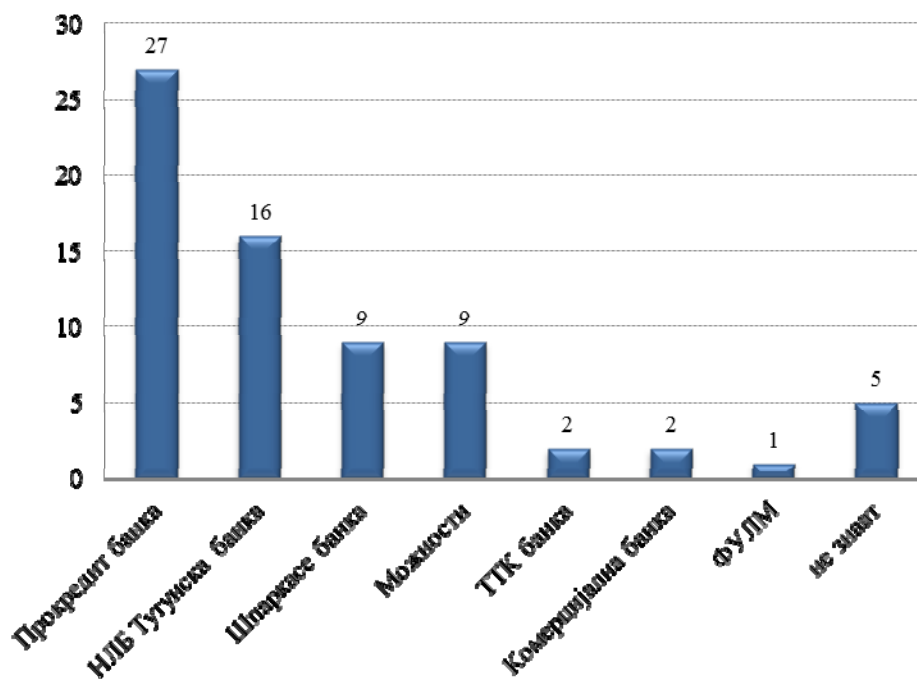
Графикон 3: Информираност на земјоделците за кредитните линии во земјоделството

Од информациите добиени од теренските работилници и средби може да се забележи дека заедничка нишка за сите фокус групи е дека земјоделците се слабо информирани за условите и поволностите кои ги нудат банките (освен за Прокредит банка за која рекоа дека применува агресивна маркетинг политика „од врата до врата“ и организира чести презентации во местата каде таа нема експозитури). Евидентно е и дека фармерите се недоволно информирани за програмите за поддршка на МЗШВ како што се ИПАРД програмата и Националната програма за рурален развој, бидејќи 18% од испитаниците овие програми ги навеле како кредитни линии.

Резултатите од прашањето број 2: „Набројте ги финансиските институции (банки, штедилници) кои даваат кредити во земјоделството?“ се претставени во *графикон 4*. Според нив, финансиски институции што даваат кредити во земјоделството со кои земјоделците се најмногу запознаени се следниве: **Прокредит банка (приближно 70% од вкупниот број на анкетирани)**, НЛБ Тутунска банка (41%), Шпаркасе банка Македонија (23%), Штедилница Можности (23%), ТТК банка (5%), Комерцијална банка (5%) и Штедилница ФУЛМ (3%). Околу 13% од испитаниците одговориле дека не знаат кои банки и штедилници кредитираат во земјоделството.

Во однос на прашањето број 3: „За која намена најмногу Ви се потребни финансиски средства во земјоделското производство?“, најголем број од земјоделците се изјасниле дека им се потребни кредитни финансиски средства за капитални инвестиции, а многу помалку за репроматеријали во земјоделството (20% од анкетираниите). Средства за репроматеријали им се потребни само во одреден период од годината кога имаат вложувања (види *графикон 1*), а немаат приходи, т.н. „критичен

период“ кој е различен во секој потсектор. Според специфичната потреба, земјоделците се изјасниле дека им се потребни средства најмногу за земјоделска механизација и изградба на штали, а еден мал дел се изјасниле дека имаат потреба од кредити во овоштарството, градинарството и поледелството. Меѓутоа, мора да се земе в предвид дека анкетата е правена во региони со фармери од кои поголемиот дел се занимаваат со сточарство поконкретно со говедарство. Оттаму и високиот степен на потребата од инвестиции во сточарството.

Графикон 4: Банки и штедилници што кредитираат во земјоделството, а кои им се познати на фармерите

Оценка на условите на кредитните линии за земјоделството

Прашањето број 4: „Кои од критериумите за користење на кредити е најтешко да се исполнат и зошто?“ се состоеше од 6 потпрашања:

4.1: Обезбедување на хипотека/зalog - Земјоделците се изјасниле дека имаат проблеми со хипотека на објект или земјоделско земјиште како обезбедување, затоа што банките поретко прифаќаат имоти на село. Друг проблем е што земјоделците имаат нерасчистено имотно-правни односи и им претставува проблем да обезбедат имотни листови за да го заложат имотот како хипотека. Нереалната проценка на имотот како предмет за давање под залог е дополнителен проблем кој го објаснуваат земјоделците во

прашалниците. Паралелно во дискусиите на работилниците беше спомнато дека и обезбедувањето со жиранти станува сè попроблематично затоа што во денешно време е сè потешко истите да се најдат. Притоа, како редок позитивен пример беше спомната само Прокредит банка која како обезбедување го зема во залог движниот предмет (механизација или опрема) кој се набавува со кредитот.

4.2: Висока каматна стапка - На ова прашање одговориле **65%** од анкетираниите земјоделци и сите одговори се во насока дека каматната стапка која им се нуди од банките е многу висока и се движи од 12 до 15%. Земјоделците сметаат дека земјоделската дејност е ниско профитабилна, затоа оваа каматна стапка е многу висока за да можат да ја покријат.

4.3: Грејс период - Сите анкетирани наведуваат дека грејс периодот што го пропишуваат банките е краток и треба да биде подолг особено во сточарството каде предлог е тој да изнесува минимум 1 до 2 години и овоштарството каде предлог е тој да изнесува минимум 3 години.

4.4: Исплата на ануитетите - Земјоделците генерално имаат проблем со исплатата на ануитетите, со напомена дека таа не треба да биде фиксна (месечна, квартална, семестрална), туку треба да се прилагодува на сезонскиот карактер зависно од видот на производството, односно тогаш кога имаат најголеми приходи од земјоделските активности. Дополнителен проблем кој ја отежнува отплатата на ануитетите им претставува доцнењето на исплатата на откупувачите за предаденото производство.

4.5: Подготовка на бизнис план - На прашањето за исполнување на критериумот за подготовка и поднесување на бизнис планот, од вкупно 16 одговори, **14 земјоделци (88%)** одговориле дека имаат потешкотии во изработката на бизнис плановите и имаат потреба од дополнителна поддршка. Повторно како единствен позитивен пример беше спомната Прокредит банка која процедурата за изработка на бизнис план ја реализира самата таа, без потреба од анагажирање на дополнителни консултанти или агенции од страна на земјоделците, односно без изложување на допонителни трошоци.

4.6: Период на враќање на кредитот - Поголем дел од земјоделците (**57%**) сметаат дека периодот на враќање на кредитите е релативно краток и зависно од земјоделската дејност треба да се движи од 5 до 10 години за сточарските гранки и од 10 до 15 години за повеќегодишните култури. Враќањето на кредитот според нив не би требало да биде проблем доколку банките им излезат во пресрет со поголема рочност на кредитите, која би зафатила неколку реколти (на пр. во поледелството). Во тој случај се намалува ризикот за банките од ненаплаќање на кредитот доколку има сушна година или елементарна непогода, бидејќи ануитетот може да се исплати од следната година. Предложуваат да има одложување или мирување на кредитот во такви услови кога не зависи ништо од човечкиот фактор и во тој одложен период да плаќаат симболична,

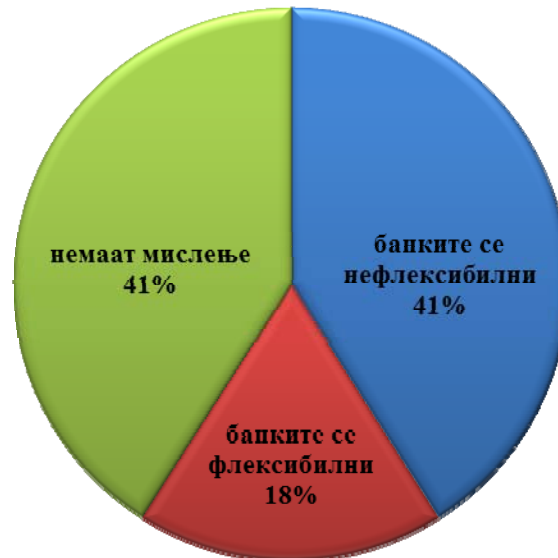
пониска камата. Велат, краткорочна е користа доколку се гледа само едната страна на договорот и двете страни треба да бидат подеднакво поттикнати и мотивирани за да се продолжи со соработката на долг рок и да има развој на таа гранка во земјата.

На прашањето број 5: „Кои документи најтешко можете да ги обезбедите при аплицирањето за кредити?“, како најчесто спомнувани документи кои им причинуваат потешкотии на земјоделците за нивно обезбедување се: имотните листови, градежните дозволи како и документите за легализација на објектите.

Однос на финансиските институции кон земјоделците

Прашањето број 6 гласеше: „Според Ваше мислење, каков е третманот на фармерите апликанти споредено со останатите апликанти кои аплицираат за кредити за други намени?“ Најголем дел од земјоделците (70%) сметаат дека не се доволно почитувани од страна на финансиските институции или дека се третирали како некредитноспособни. Некои фармери имаат забелешка дека им се бараат повеќе документи во однос на другите кредитобаратели кои не се занимаваат со земјоделска дејност. Според нив, често се случува да бидат изманипулирани од страна на банките во врска со висината на каматните стапки или административните трошоци, работи кои ги забележуваат дури откако ќе го потпишат договорот или откако ќе достасаат нивните обврски.

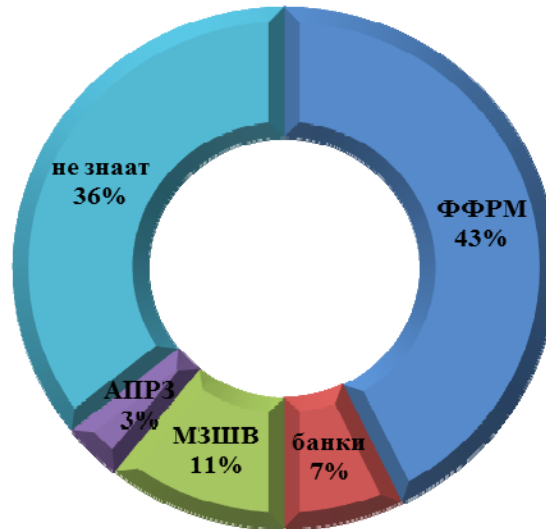
Кај прашањето број 7: „Колку според Ваше мислење финансиските институции (банките) имаат флексибилност/прилагодливост во однос на вашите потреби и барања? Ве молиме објаснете ги причините.“ - од вкупно 23 одговори, 41% од анкетираниите се изјасниле дека банките немаат флексибилност во однос на барањата и потребите на фармерите, додека останатите одговориле дека постои одредена флексибилност кај Прокредит банка (флексибилни амортизациони планови и залог на механизација како обезбедување), НЛБ Тутунска банка (акции за кредити без провизија за обработка), Шпаркасе банка (хипотека на земјоделско земјиште) и штедилница Можности (брзина на обработка на кредитно барање) (графикон 5).

Графикон 5: Флексибилност на банките соодветно на потребите на кредитобарателите

Олеснување на пристапот до кредити и кредитната анализа

Во однос на прашањето број 8: „Со кои институции е потребно да се вмрежите за да Ви се олесни пристапот до кредити?“, најголем број од анкетираниите (43%) одговорило дека ФФРМ може да им помогне на земјоделците за полесно да дојдат до кредитни средства. Како други институции се споменати МЗШВ, банките и Агенцијата за поттикнување на развојот на земјоделството (АПРЗ), а 36% од испитаниците немаат одредено мислење на ова прашање (графикон 6).

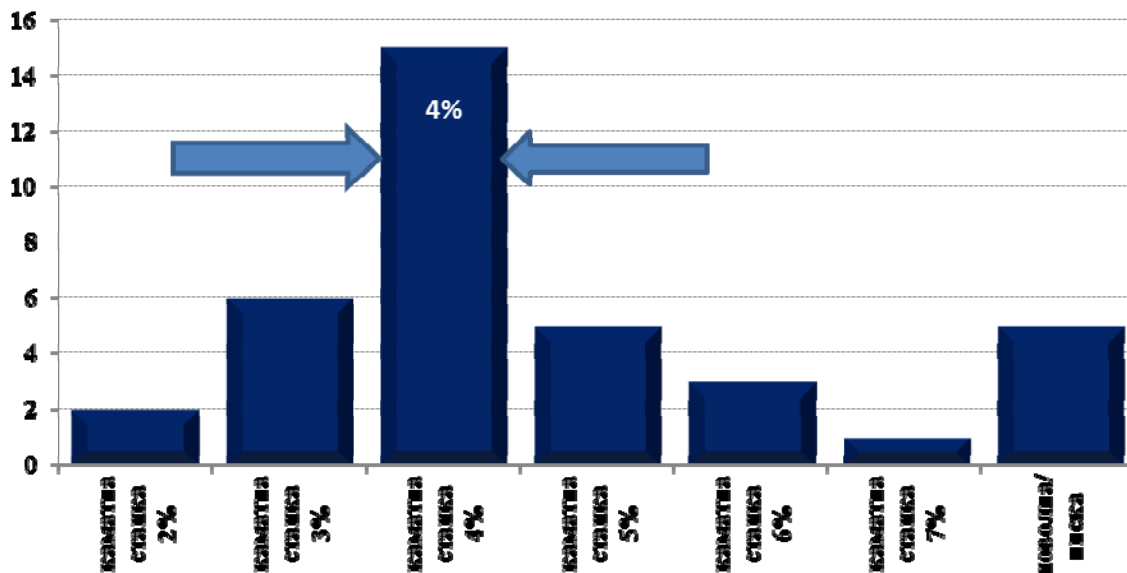
Графикон 6: Мислење на фармерите со која институција/организација треба да бидат вмрежени за да им се олесни пристапот до кредити

На прашањето број 9: „Дали финансиските институции (банки, штедилници) имаат вработено лица специјализирани за работа со земјоделски кредити како сектор кој е со одредени специфичности?“, 38% од земјоделците сметаат дека банките немаат вработено вакви лица, додека 15% одговориле дека не се сигурни дали банките имаат таков стручен кадар.

Најголеми проблеми во земјоделското кредитирање – документи, процедура, каматна стапка...

Во поглед на прашањето број 10: „Кои се најголемите проблеми што ги имате при одобрувањето и исплатата на кредитите?“, како најголеми проблеми анкетираниите ги наведуваат **обезбедувањето на документите како и долгите процедури за одобрување на кредитите – 26%**. Често, бројната и сложена документација првично ги одбива земјоделците да се заинтересираат воопшто да аплицираат, бидејќи вообичаено нивната работа е на терен и немаат многу време.

Кај последното прашање број 11: „Што претставува поволна каматна стапка за Вас и зошто?“, според одговорите на анкетираниите, предлозите за поволна каматна стапка се движат од 2% до 7%, при што најчесто спомнувана поволна каматна стапка за земјоделците е 4% која велат дека е фер и поставена на реално ниво (графикон 7).

Графикон 7: Мислење на фармерите за висина на поволна каматна стапка

Негативни искуства со програмите за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој

Надвор од размислувањата за комерцијалното кредитирање, земјоделците исто така имаа потреба да споделат одредени негативни искуства со националните програми за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој кои се реализираат преку соодветната Агенција за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој (АФПЗРР). Така на пример, има случај каде што земјоделец склучил договор со АФПЗРР за поврат на средствата од ИПАРД програмата, се задолжил во банка бидејќи верувал во договорот што го имал потпишано со Агенцијата, за на крај да се заврши со известување дека не ги исполнува условите затоа што има две профактури од ист добавувач, а критериумите налагале само една. Тој не ја сфаќа потребата од такви процедури за кои се трошат само пари и време, поради што правдата ќе ја бара на суд. Друг земјоделец - овоштар увезол овошни садници од Италија кои морал да ги порача неколку месеци однапред. Поради пристигнувањето на садниците, морал да започне со подготовка на земјиштето, но Агенцијата тоа го третирала како активност која е предвреме преземена и бил одбиен за добивање на средства. Трет земјоделец аплицирал за набавка на опрема, но поради неажурност на локалната самоуправа за добивање на потврда за зачувување на животната средина го пропуштил рокот за потпишување на договор со Агенцијата. Други земјоделци исто така имале неколкукратни неуспешни обиди за добивање на тие средства за кои секогаш имале известување дека не се исполнуваат условите. Земјоделците сметаат дека критериумите се превисоко поставени и е многу тешко да се задоволат.

Од што најмногу се „плашат“ земјоделците?

Доколку размислувањата на земјоделците се класифицираат според ризиците кои беа претходно спомнати може да се констатира дека најголемите стравови на земјоделците се поврзани со финансиските ризици, правните и институционални ризици, ризиците од човечкиот фактор и пазарните ризици (*слика 1*). Останатите ризици (производствени, технички и макроекономски/политички) не беа спомнати што укажува на заклучок дека земјоделците се релативно сигурни во своите производствено-технички способности и воедно сметаат дека макроекономското и политичкото окружување малку или незначително влијаат врз нивното работење.

Слика 1: Класификација на интензитетот на ризиците според размислувањата на земјоделците

РАЗМИСЛУВАЊАТА НА ФИНАНСИСКИТЕ ИНСТИТУЦИИ

Во рамките на втората фаза од ова истражување, беа реализирани средби со пет финансиски институции (четири банки и една штедилница) и тоа: НЛБ Тутунска банка АД – Скопје, Комерцијална банка АД – Скопје, Прокредит банка АД – Скопје, Шпаркасе банка Македонија АД – Скопје и Штедилница Можности ДОО – Скопје. Од нив беа побарани мислења во однос на неколку клучни прашања важни за интензивирање на кредитните активности во земјоделството кои се презентирани во продолжение.

Во однос на **можноста за реализација на поставените цели на ИПАРД програмата согласно постоечката поставеност на законодавството во делот на финансирањето на земјоделството** сите финансиски институции се сложни дека процедурата за аплицирање за ИПАРД програмата е премногу сложена и нејасна, дури и за лица кои имаат солидни познавања од банкарството и финансиите. Сите тие имаат развиено сопствени механизми за проценка на клиентите и имаат поддржано проекти кофинансирани со ИПАРД

програмата, но само кај етаблирани фирми со солидни перформанси. Според нив соработката на кредитобарателот со АФПЗРР во однос на ИПАРД програмата е само позитивен индикатор за сериозноста на инвестицијата, но нужно не значи дека тој е квалификуван за кредитирање согласно банкарските процедури.

На прашањето: „**Што недостасува за банките да го забрзаат земјоделскиот и руралниот развој на Македонија и какво е Вашето искуство со земјоделците?**“, заеднички став е дека соработката со земјоделците е солидна, со назнака дека Комерцијална банка го таргетира своето работење претежно кон правните лица кои се занимаваат со земјоделство. Земјоделците се опишани како чесни клиенти кои дисциплинирано и навремено си ги подмируваат обврските. Генерално, постои простор за продлабочување на соработката, меѓутоа потребен е посериозен пристап кон водењето на сметководство на фарма и користењето на легални финансиски канали, како и поголема активност на советниците на терен (од Агенцијата за поттикнување на развојот на земјоделството – АПРЗ, но и самостојните советници) со цел поголема информираност на земјоделците за достапните кредитни линии.

За **постоењето на специјализирани кредитни линии за земјоделците** сите финансиски институции покрај ЗКДФ кредитната линија од МБПР имаат и сопствени кредитни производи насочени кон поддршка на земјоделците, со исклучок на Комерцијална банка која ја користи само ЗКДФ кредитната линија. Во оваа смисла карактеристично е што кај Шпаркасе банка, кредитните услови на сопствените кредитни производи за земјоделците се унифицирани со условите на ЗКДФ кредитната линија. Од страна на експозитурите на овие финансиски институции кредитните линии за земјоделство постојано се промовираат на терен преку формите на директен и индиректен маркетинг, а се учествува и на голем број карвани, презентации и земјоделски и банкарски саеми.

За **потребите од соодветни вложувања за разбирање на ризиците во земјоделството и нивно менаџирање при опслужување на кредитобарателите во земјоделскиот сектор**, финансиските институции генерално сметаат дека имаат обучен кадар (економисти и агрономи). Покрај тоа, вработените имаат голем број на обуки и семинари, а воедно и постојано меѓусебно ги споделуваат сопствените искуства. Притоа, не мал број на кредитни службеници и самите се занимаваат со земјоделство, од што црпат големо искуство за финансиските потреби поврзани со него.

Со финансиските институции беше разгледан и предлогот на земјоделците, **банките да се вклучат во финансирањето со еден вид авансирање**, односно да постои договор помеѓу банките, одредени откупни центри и земјоделците на начин што земјоделците би добиле финансиски средства за производство од банките за што гарант би биле откупните центри, а овие би ги отплаќале своите обврски со произведените стоки. НЛБ Тутунска банка, Комерцијална банка и Шпаркасе банка веќе имале такво искуство со поголеми

преработувачки компании од млечната и винската индустрија и тоа искуство го оценуваат како генерално позитивно, така што не гледаат пречка таквото финансирање на продолжи. Од друга страна, стратегијата на Прокредит банка е повеќе да настапува директно пред земјоделците, „без да се врзуваат во некаков триаголник“. Тие стравуваат дека доколку настане некаков проблем со откупувачот, може да дојде до нарушување на репутацијата на банката, не по нивна вина. Од таа причина, тие ниту во перспектива не гледаат причина за воспоставување на таков вид на соработка. Штедилница Можности како микрофинансиска институција се изјасни дека досега немале такви искуства.

Во однос на најгорливото прашање за земјоделците, прашањето за **обезбедување на кредитите** сите финансиски институции се сложија дека кредитите мора да бидат обезбедени согласно регулативата за банкарскиот сектор. Секако на располагање стојат сите законски инструменти за заштита на побарувањето кои варираат од износот на кредит, природата на инвестицијата, бонитетот на кредитобарателот, кредитната историја, лојалноста кон финансиската институција итн. Генерално се прифаќа само имот со регулирана сопственост, односно имотно-правни односи и катастарски евидентиран. Сепак, постојат одредени варијации на флексибилност помеѓу банките. Така на пример, Шпаркасе банка е прва која прифатила хипотека на земјоделско земјиште, за разлика од Комерцијална банка која истото не го прифаќа. Штедилница Можности не прифаќа залог на механизација како обезбедување, додека Прокредит банка истата ја прифаќа бидејќи ја сметаат истата како средство за производство од големо значење за земјоделците од која не смеат да се лишат, па според тоа не им е сеедно ако ја загубат. На крај бидејќи многу често имале недоразбирања со земјоделците, сите финансиски институции потенцираа дека:

- осигурувањето на имот ставен под хипотека не е задолжително и
- земјиште земено под концесија од Република Македонија законски не може да биде предмет на хипотека.

На крај, со финансиските институции се дискутираше за **ризиците поврзани со земјоделците**, при што од нивна страна беа детектирани следните ризици и начини на нивно надминување:

- *ризик од прекинување на дејноста* кој се надминува со обезбедување на кредитот со жиранти. Иако мал, бидејќи овие клиенти го третираат земјоделството како семеен бизнис и така го поистоветуваат, овој ризик сепак постои. Меѓутоа, според финансиските институции, наплатата од оваа група на клиенти е најлесна;
- *големата сензитивност од цените на влезните суровини* кои се надминуваат со пренос на тие варијации на излезните производи или во крајна линија со репрограмирање на обврските;

- *непогодни временските услови* кои се надминуваат со репрограмирање на обврските, диверзификација на производството или кредитирање на инвестиции каде временските услови имаат помало влијание (сточарство, оранжерији, осигурени насади и сл.);
- *непланирање и неостварување на производството* кое се надминува со генерирање на флексибилни амортизациони планови и советодавна помош за земјоделците при аплицирањето за кредит од страна на кредитните службеници.

Во однос на ризикот од Шпаркасе банка посебно беше истакнато дека тие секогаш поддржуваат добар проект. Банката има доста ликвидни средства кои можат да ги пласираат во земјоделството, иако се работи за доста ризична група на клиенти. Поради тоа, барањето за кредит се разгледува во просек од 10 дена, што е разумно исто како што клиентите не одлучуваат да инвестираат од денес за утре. Во крајна линија тоа е подобро и за клиентот кој можеби некогаш не е свесен дека се впушта во ризичен проект и кредитирањето може да биде на негова штета.

За разлика од земјоделците, перцепцијата за ризикот кај финансиските институции е поразлична и подиверзифицирана. Од нивните размислувања може да се констатира дека најголемите стравови кај финансиските институции се поврзани со производствените ризици, а потоа доаѓаат сите останати со исклучок на техничките ризици кои најчесто имаат слабо или немаат никакво влијание врз нивните перформанси (*слика 2*).

Слика 2: Класификација на интензитетот на ризиците според размислувањата на финансиските институции

ЗАКЛУЧОК

Иако едни на други тоа ретко сакаат да си го признаат, факт е дека и земјоделците и финансиските институции имаат иста цел – максимизација на добивката. На прв поглед можеби изгледа дека двете страни тоа сакаат да го направат на штета на другиот, сепак тоа не е возможно без взаемна соработка, разбирање и доверба. Оваа студија меѓу другото има за цел да докаже и дека земјоделците имаат многу повеќе точки кои ги доближуваат отколку што ги оддалечуваат. Во **табела 1** се обидовме да ги претставиме и едните и другите.

Табела 1: Точки околу кои се сложуваат и не се сложуваат земјоделците и финансиските институции

Точки околу кои се сложуваат земјоделците и финансиските институции	
<ul style="list-style-type: none"> земјоделството е ризичен сектор за работа не се можни сериозни инвестиции во земјоделството без финансиски средства земјоделците и финансиските институции си се взаемно потребни земјоделците се чесни клиенти кои дисциплинирано и навремено си ги подмируваат обврските каматната стапка за земјоделските кредити треба да биде околу 4% ЗКДФ кредитната линија во моментот е најповолна за земјоделците, но потребно е таа да се надополни со средства за и понатаму да може да одговори на побарувачката потребна е поголема информираност за достапноста до кредитни линии за земјоделството и до државните програми за финансиска поддршка на земјоделството потребна е поефикасна советодавна служба која ќе помогне во информирање на земјоделците и прибирање и подготвување на соодветна документација за кредитите и за националните програми постои потреба од соработка помеѓу земјоделците, финансиските институции и откупувачите за унапредување на кредитирањето процедурите за добивање средства од ИПАРД програмата и Националната програма за земјоделство и рурален развој се сложени и нејасни, а документацијата преобемна 	
Точки околу кои НЕ се сложуваат земјоделците и финансиските институции	
земјоделци	финансиски институции
<ul style="list-style-type: none"> банките не прифаќаат имот на село како обезбедување 	<ul style="list-style-type: none"> како обезбедување може да се земе и имот во руралните региони, но само со регулирани имотно-правни односи

<ul style="list-style-type: none"> • проценките на имотите во село се потценети • процедурите за добивање кредит се сложени и нејасни, а документацијата преобемна • периодот и динамиката на отплата и грејс-периодот ретко ја следат природата на инвестицијата во земјоделството • земјоделците не се доволно почитувани од страна на финансиските институции и/или се третирали како некредитноспособни • банкарите недоволно ги разбираат земјоделските потреби и практики 	<ul style="list-style-type: none"> • постои пропишана методологија за проценка која меѓу другото почесто опфаќа пазарна, а поретко градежна вредност на имотот • процедурите и документацијата се пропишани од регулаторот и законодавателот и се исти за сите баратели на кредит • овие параметри се договорен однос помеѓу кредитобарателите и финансиските институции и зависат од случај до случај. Најчесто кредитобарателите имаат диверзифицирано производство така што и тоа се зема в предвид при дефинирањето на роковите на отплата и грејс-периодот • односот кон земјоделците е ист како кон секој клиент на банката/штедилницата • земјоделците недоволно ги разбираат банкарските процедури
--	---

ПРЕПОРАКИ

За земјоделците

Препорака 1. Од огромна важност за земјоделците е да бидат во постојана потрага за унапредување на производството и конкурентноста на пазарот. Еден од тие напори е и постојано информирање за достапноста, условите и критериумите за специјализираните кредитни линии наменети за нив. Со оглед на тоа што природата на дејноста која ја извршуваат, како и подрачјата во коишто тие егзистираат, а кои се најчесто рурални и подалечни од урбаните центри, најдобар начин да бидат во постојан контакт со кредитните линии за земјоделството е преку здружување во здруженија, федерации и задруги.

- **Земјоделците да пристапат кон некое земјоделско здружение или федерација преку кои постојано ќе бидат информирани за можностите за кредитирање.**

Цената што тие ќе ја платат како членарина е прениска во однос на користа што ќе ја добијат. Во оваа насока на пример, ФФРМ на страниците од своето списание „Моја Земја“, како и на нејзината интернет страница постојано информира за кредитните линии во земјоделството, нивната достапност, услови и критериуми. Воедно, нејзините членови на редовна основа добиваат летоци и други материјали со најновите информации поврзани со земјоделството и начините на негово финансирање, поради што немаат потреба да „лугаат“ по банките.

Препорака 2. Некои од поголемите ризици кои финансиските институции ги спомнаа во ова истражување, а кои ги принудуваат да се воздржуваат од кредитирање на земјоделците се: непланирање на производството, сензитивност на цените и неводење на сметководствена евиденција на фарма. Сите овие ризици можат да се ограничат или целосно неутрализираат со здружување на земјоделците во земјоделски здруженија и задруги. Заради олеснување на ова здружување, во почетокот на 2013 година е донесен Закон за земјоделски задруги кој пропишува дека: добива помош за ангажирање на менаџер и стручни лица од земјоделството, помош за организирање на информативни и промотивни активности и обуки на кадровскиот потенцијал и членовите на земјоделската задруга.⁵

- **Земјоделците да пристапат кон здружување во земјоделски задруги со што полесно ќе го планираат и остварат своето производство, ќе бидат посилни во преговарањето за цените на нивните производи и ќе имаат полесен пристап до кредитни средства кај финансиските институции.**

Препорака 3. Според земјоделците, еден од најограничувачките фактори во однос на нивно кредитирање е неприфаќањето на хипотека на имот во руралните региони од страна на финансиските институции. Она што тие ретко го спомнуваат е дека овој имот е претежно со нерегулирани имотно-правни односи и не е регистриран во Катастарот, поради што и законски не може да биде земен во предвид како обезбедување при воспоставување на кредитен однос.

- **Земјоделците да ги решат имотно-правните односи и да го евидентираат сопствениот имот во националниот катастар со што пред сè ќе ги испочитуваат Уставот и законите на Република Македонија, а ќе ги искористат и низата поволности што тоа евидентирање го овозможува како добивање на можност за кредитирање и стекнување на права за користење на програмите за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој.**

⁵ Закон за земјоделски задруги – Сл. Весник на РМ, бр. 23 од 14.2.2013 година

За финансиските институции

Препорака 1. Една од основните цели на секоја финансиска институција е да го зголеми обемот на кредитирање. Земајќи во предвид дека земјоделството претставува значаен дел од македонското стопанство, а земјоделците значаен дел од македонското општество, напорите за зголемување на опфатноста во голема мерка треба да бидат насочени и кон оваа целна група.

- **Финансиските институции (следејќи го искуството на Прокредит банка) да ја интензивираат мобилноста на кредитните службеници преку реализација на мобилни канцеларии кои во различни денови и во различни рурални места ќе ги промовираат кредитните линии за земјоделците и ќе помагаат во изработката и собирањето на кредитната документација.**

Препорака 2. Специфичноста на производствениот процес во земјоделството бара и специфични кредитни производи, особено во делот на каматните стапки, грејс-периодот и роковите на отплата.

- **Финансиските институции да дизајнираат кредитни производи за земјоделците со варијабилна каматна стапка (која просечно не треба да надмине 4% годишно) и варијабилни рокови на отплата, односно флексибилен амортизационен план.**

Така на пример, каматата за кредити наменети за подигнување на лозов или овошен насад во грејс-периодот од три години до постигнување на полна родност на насадот може да биде пониска, а подоцна во рокот на отплата истата да се компензира со повисока каматна стапка која кредитокорисникот нема премногу да го оптоварува. Подолгите рокови на отплата кај поделството би овозможиле враќање на кредитите при полна родност или мирување на отплатата (со плаќање само на камата) при елементарни непогоди или неповолни временски услови.

- **Финансиските институции да воведат отворени револвинг кредити за земјоделците кои своите побарувања од откупувачите ги добиваат на трансакциска сметка.**

Согласно најновите измени на Законот за земјоделство и рурален развој, средствата од откупениот род земјоделците ќе можат да ги примаат исклучиво на трансакциска сметка.⁶ Користејќи го примерот на НЛБ Тутунска банка за исплата на пензиите, финансиските институции можат да ги кредитираат земјоделците кои имаат отворено трансакциски сметки кај нив на нивно барање и на одреден датум, а обврските ќе се подмируваат по

⁶ Закон за изменување и дополнување на Законот за земјоделство и рурален развој – Сл. Весник на РМ бр. 15 од 25.1.2013 година

уплата на побарувањата од страна на откупувачите на истата сметка. Потребни документи за ваков кредит би биле само барање за кредит, склучен договор за откуп на земјоделски производи и откупни белешки.

Препорака 3. Сите засегнати страни (земјоделците, финансиските институции у државата) имаат корист од искористување на средствата од АФПЗРР за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој, особено за ИПАРД програмата. Интересот на финансиските институции е што со одобрување на кредит на корисник на оваа програма добиваат бонитетен клиент со солидна ликвидност и готовински тек. Со оглед на тоа што процедурите за аплицирање за оваа програма налагаат апликантот претходно да докаже дека има финансиски средства за реализација на предвидената инвестиција, многу често тие се обраќаат за кредит кај финансиските институции.

- **Финансиските институции по направената кредитна анализа согласно нивните кредитни политики условно да одобруваат кредити за ИПАРД проекти за што на кредитобарателот ќе му издадат „писмо за намери“ со кое ќе се потврди дека проектот ќе се кредитира по потпишување на Договор за грант до АФПЗРР.**

На овој начин ќе се надмине проблемот кој земјоделците сметаат дека го имаат со недостатокот на финансиски средства за реализација на инвестициите и со „вртењето во круг“ низ институциите каде според нив не можат да добијат кредит за инвестицијата доколку немаат потпишано договор за грант со АФПЗРР, а во исто време не можат да потпишат договор за гран со АФПЗРР, доколку не докажат дека ги обезбедиле средствата.

За државните институции

Препорака 1. Истражувањето покажа дека најпрепознатлива кредитна линија за поддршка на земјоделците е ЗКДФ кредитната линија која се реализира во МБПР. Меѓутоа, кредитни аранжмани со меѓународни кредитори од кои е сочинета оваа кредитна линија се во поодмината фаза на отплата, поради што фондот за кредитирање кај ЗКДФ драстично се намалува. Поради тоа, во моментот оваа кредитна линија функционира со ограничен обем на средства кој ни оддалеку не може да поддржи побарувачката, а од крајот на оваа година постои опасност кредитирањето кон целната група целосно да замре. Во оваа насока, МЗШВ во рамките на своите надлежности усвои Национална програма за развој на земјоделството и рурален развој за периодот 2013-2017 година предвиде капитализација на ЗКДФ фондот со 22 милиони евра во текот на петте години.⁷

- **МЗШВ и Министерството за финансии најдоцна до почетокот на втората половина од 2013 година да ги префрлат предвидените средства за ЗКДФ од**

⁷ http://www.mzsv.gov.mk/nacionalna_programa.pdf

Националната програма за тековната година во износ од 3 милиони евра за да не дојде до застој во кредитирањето на земјоделците.

Препорака 2. Земјоделците и финансиските институции скоро без исклучок се сложија дека процедурите за ИПАРД програмата се сложени неразбирливи и неконзистентни. Иако овие процедури генерално се однапред пропишани од давателот на средствата односно Европската Комисија (ЕК) и Генералниот директорат за земјоделство и рурален развој на ЕУ, сепак постои простор тие да се објаснат и модифицираат согласно специфичностите на македонското земјоделство и македонскиот земјоделец. АФПЗРР веќе отпочна процедура за четврта модификација на ИПАРД програмата која во голем дел е насочена кон олеснување и упростување на процедурите, зголемување на опфатот и поместување на праговите за финансиска поддршка, а која треба да биде усвоена од ЕК на крајот од оваа година.⁸

- **АФПЗРР веднаш да отпочне со промотивни активности за презентација и објаснување на најновата модификација на ИПАРД програмата со цел по усвојување на модификацијата, земјоделците целосно да бидат подготвени за нови инвестиции поддржани со оваа програма.**

Овие промотивни активности треба да опфатат печатење на летоци и нивно дистрибуирање преку фармерските здруженија, подрачните единици на МЗШВ, финансиските институции, односно нивните експозитури, советниците на АПРЗ и дневните весници, континуирана објава на ТВ и интернет страниците на АФПЗРР, МЗШВ, ФФРМ и останатите земјоделски здруженија.

Препорака 3. Земјоделците во неколку наврати се произнесоа дека АПРЗ како единствена државно-финансирана советодавна служба, не е на очекуваното и неопходно ниво на секојдневен сервис во корист на напредокот на земјоделскиот сектор.

- **Отпочнување на целосна реформа на АПРЗ во текот на 2013 година согласно одредбите од националната програма која ќе значи зголемување на финансискиот, техничкиот и кадровски капацитет на Агенцијата и приближување на нејзините услуги до земјоделците.**

⁸ http://ipardpa.gov.mk/Root/mak/default_mak.asp

АНЕКСИ

Табела 2: Учество на секторот земјоделство, лов, шумарство и рибарство во формирање на БДП (во милиони денари)

БДП/година	2008	%	2009	%	2010	%	2011*	%	просек	%
вкупно	411.728	100,0	410.734	100,0	434.112	100,0	461.730	100,0	429.576	100,0
земјоделство, лов, шумарство и рибарство	41.341	10,0	39.904	9,7	43.739	10,1	44.659	9,7	41.661	9,7

Извор: ДЗС

*претходни податоци

Табела 3: Број на вработени во секторот земјоделство, лов, шумарство и рибарство во однос на вкупниот број на вработени

вработени/година	2008	%	2009	%	2010	%	2011	%	просек	%
вкупно	609.015	100,0	629.901	100,0	659.556	100,0	645.082	100,0	635.889	100,0
земјоделство, лов, шумарство и рибарство	119.749	19,7	116.668	18,5	116.995	19,3	120.893	18,7	118.576	18,6

Извор: ДЗС

Табела 4: Учество на извозот на храна во вкупниот извоз (во милиони САД долари)

извоз/година	2009	%	2010	%	2011	%	2012	%	просек	%
вкупно	2.708,5	100,0	3.351,4	100,0	4.455,4	100,0	4.001,9	100,0	3.629,3	100,0
храна	283,6	10,5	328,7	9,8	373,2	8,4	339,2	8,5	331,2	9,1

Извор: НБРМ